

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 69, s. 518; BA, MAD, nr. 7534, s. 233; nr. 8458, s. 324; nr. 8483; nr. 8485, s. 142; nr. 9956, s. 39, 259; nr. 10.159, s. 10; BA, MD, nr. 36, s. 77, hk. 229; BA, Cevdet-Zabtiye, nr. 4446; Lutfi, *Tarih*, VIII, 87-88; Bar-kan, *Kanunlar*, s. 141; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 276, 277; Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s. 221; Halim Tefik Alyot, *Türkiye'de Zabıta Tarihi*, Ankara 1947, s. 115-116; Uluçay, XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan, s. 66; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967; Yusuf Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988, s. 94-108; Robert Anhegger, "Martoloslara Dair", *TM*, VII-VIII / 1 (1940-42), s. 282-320.

YUSUF HALAÇOĞLU

DERBEND

(در بند)

Dağıstan'da

Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde
tarihi bir şehir ve liman.

Eski kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre kuruluşu İlkçağ'lara kadar iner. İlk yerleşme yerinin Hazar deniziyle Büyük Kafkas sıradağlarının yamaçları arasında bulunan bir kale olduğu sanılmaktadır. Burası V-VI. yüzyıllarda Sâsânîler tarafından kale-şehir haline getirilmiş, 428'de ise Sâsânî Şahı II. Yezdicerd'in kurduğu Arrân (Errân) merzûbânlığının (sınır eyaleti) merkez şehri olmuştur.

Şehirden bahseden ilk Arap kaynakları, buranın Farslar tarafından "kapalı kapı, geçit, sınır karakolu" anlamına gelen "Derbend" adıyla anıldığını kaydettikleri gibi ayrıca burayı yine Arapça "kapı, kapılar" veya "karakol" mânasında "el-Bâb", "el-Ebvâb" (Ya'kûbî, s. 146; Belâzûrî, s. 207-209), daha sonraları "Bâbü-lebvâb" ve "Bâbülhâdîd" (demir kapı) adlarıyla da belirtmişlerdir. Muhtemelen bu sonuncusu, Arap fetihlerinden önce bölgenin kuzey taraflarına yerleşmiş bulunan Türk kavimlerinin burası için kullandıkları "Temür Kapı / Demür Kapu"-dan gelmektedir. Osmanlılar ise şehri Derbend veya daha yaygın olarak Demir-kapı adıyla anmışlardır. Bu ad Ermeni tarihçileri tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca eski Ermeni dilinde buraya Çor denildiği de bazı kaynaklarda yer almaktadır.

Bizans ve Ermeni kaynaklarına göre, son derece muhkem surlara sahip olmasına rağmen 627'de Herakleios'un müt-

tefiki Hazarlar tarafından zaptedilen Derbend, bölgeye yönelik ilk Arap akınları sırasında muhtemelen 32'de (652-53) ele geçirildi. Araplar'la Hazarlar arasında 150 yıl süren mücadelelerde stratejik önemi büyük, kuvvetli bir istihkâm haline geldi. Nitekim Belâzûrî, meşhur Arap kumandanlarından Mesleme b. Abdülme-lik'in Hazar akınlarını önlemek için buraya Dimaşk civarından getirttiği 24.000 kişiyi yerleştirdiğini belirtir (*Fütûh*, s. 207). Bunlar Dimaşk, Humus, Küfe ve Cezîreli olup her biri birer mahalle kurmuşlar, böylece şehir dört mahalleye ayrılmıştır. Ayrıca Arap hâkimiyeti döneminde şehrin uzunluğu ile meşhur surları esaslı bir şekilde tamir edildiği gibi kale ve civarında birçok cami, han, hamam, su kemeri vb. binalar yapılmış ve Derbend büyük, kalabalık bir şehir olmuştur. Şehir taştan yapılan iki uzun sur boyunca ve arada kalan alanda uzanıyor, boyu ve eni 3,5 kilometreyi buluyordu. Fakat sonraları yerleşme iki surun arasında kaldı. Makdisî'ye göre surlar mescid ve kulelerle teçhiz edilmişti. Kuzey tarafta büyük ve küçük iki kapı bulunuyor, bunlar Bâbülcihâd ve Bâbülimâre adlarıyla anılıyordu. Bunlardan Bâbülcihâd'a Kırklar Kapısı adı da verilmişti. Diğerine ise Taşkapı deniyordu. Ayrıca denize bakan tarafta da bazı kapılar vardı. Limanı fırtınaya ve düşman hücumlarına karşı korunmuş olup gemiler için dar bir geçit bırakılmıştı. Burası da bir tehlike anında zincirle kapatılırdı.

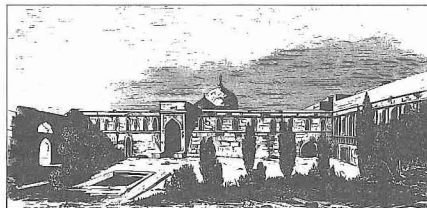
Kafkasya'da Abbâsî hâkimiyetinin zayıfladığı sıralarda Derbend, Arap asıllı Hâşimî hânedanının kurduğu emirliğin merkezi oldu (869). Çok geçmeden Azerbaycan ve Arrân'a hâkim olan Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ın (901-927) idaresi altına girdi. Yûsuf'un ölümünden sonra Hâşimîler bölgeye yeniden hâkim oldular. 1106 yılı civarında yazılmış olan *Târîhu'l-Bâb* adlı eserden (kısaltılmış farklı bir nüshası

Müneccimbaşı'nın *Câmi' u'd-düvel*'inde yer alır), Selçuk-Oğuz akınları sırasında Derbend ve güneyindeki bölgede Türk boylarının yerleştiği ve Selçuklular'ın siyasi üstünlüklerini kabul ettirdikleri anlaşılmaktadır.

1222'de ilk Moğol işgalinin ardından 1239'da doğrudan Moğol idaresi altına giren Derbend, XIII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş eski büyüklüğünü kaybetmeye başladıysa da stratejik bakımdan önemini hâlâ koruyordu. Bu yüzyılın sonlarında bölgeye hâkim olmaya başlayan İlhanlılar, Derbend Kalesi'ni ele geçirememekle birlikte etrafındaki dağlık arazide oturan aşiretleri ve Lezgiler'i kendi idareleri altına aldılar (Reşîdüddin, III, 147). Şehir İlhanlı-Altın Orda arasındaki mücadelelerde sürekli el değiştirdiği için tahribata uğradı ve Hazar denizinin en büyük ticaret limanı olma özelliğini büsbütün kaybetti. Nitekim bu karışık dönemlere kadar Hazar denizi çevresinden birçok tüccarın mal getirip götürdüğü limanı oldukça işlek bir ticarî faaliyete sahne oluyordu. Buradan ihraç edilen başlıca ürünleri dokuma, bez ve kök boyası teşkil ediyor, ayrıca esir ticareti de önemli miktarda gelir sağlıyordu. Fakat XIV. yüzyıldan itibaren ticaret sönmeye başladı. XV. yüzyılda burayı gören bir seyyahın ifadesine göre limanı artık eski önemini kaybetmişti. Şehrin ancak 1/6'sı meskûndü, denize inen mahalleler tamamıyla boşalmıştı. Ticaret daha emniyetli bir limana sahip olan Bakü'ye kaymaya başlamıştı.

Safevî Devleti'nin kurulup ve gelişmesi, Derbend'de yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etti. Şah İsmâil 1509'da şehri zaptedip Rumlu oymaklarından birini buraya yerleştirdi. 1538'de Şirvan doğrudan Safevî hâkimiyetine girince Müskür ile birlikte Derbend Şirvan'a bağlı bir idarî bölge haline getirildi. Osmanlılar'dan ve Kırım hanından yardım alan

Derbend Cuma Camii'nin XIX. yüzyıl ortalarında Gogenfelden tarafından yapılan bir gravürü ile Derbend'in Kırklar Kabristanı'nı gösteren XIX. yüzyıl ortalarına ait bir gravürü (I. N. Berezin, *Puteshestvie po Dagestanu i Zakavkaz'yu*, Kazan 1850)

bölgenin eski hâkimleri Şirvanşahlar'a mensup Kâsım Mirza, 1554'te Derbend ve Şemahi'yi ele geçirdiyse de bu uzun süreli olmadı. 1577 Nisanında Safevî idaresine karşı ayaklanan Sünnî şehir halkı Derbend Kalesi ile civarına hâkim olmuştu (Kırzioğlu, s. 301-302). Bundan az sonra, Şirvanşahlar'a yardım gayesi de taşıyan 1578 seferi sırasında Osmanlılar bölgeyi tamamiyle zaptedince Derbend halkından yedi kişilik bir heyet 5 Ekim 1578'de Ereş'te bulunan Serdar Lala Mustafa Paşa'nın yanına giderek bağlılık arzettiller ve bir idarecinin tayinini istediler. Safevîler'le 1590'a kadar süren savaşlarda Derbend önemli bir Osmanlı askerî üssü durumundaydı. Şirvan muhafızlığına getirilen Özdemiroğlu Osman Paşa, 1579'dan 1583 sonbaharına kadar, Kuzey Azerbaycan ve Şirvan'da Safevîler'le yapılan mücadelede burayı askerî bir merkez olarak kullandı. 1607'ye kadar süren Osmanlı hâkimiyeti devrinde Derbend yedi sancaktan ibaret beylerbeyiliğin merkeziydi. Âli Mustafa Efendi'ye göre Derbend eyaleti 1583'ten sonra Şaburan, Ahı, Kuba, Müskür, Küre, Çırak ve Rustav sancaklarından meydana geliyordu (Kırzioğlu, s. 305).

Derbend, kısa süreli Osmanlı hâkimiyetinin ardından yeniden Safevîler tarafından zaptedildi. I. Abbas, Osmanlılar'ın batıdaki mücadelelerinden faydalanaarak Azerbaycan ve Şirvan'a karşı giriştiği seferlerden sonra (1603) Derbend'i alıp Bayat boylarından bir bölümünü buraya yerleştirdi. Müskür bölgesine ise Ustaçlı oymaklarını nakletmişti. Karabağ ve Şirvan'ın zaptında önemli rol oynayan Ustaçlı Kanber Bey, Derbend Kalesi'nin tamir ve tahkimi ile görevlendirildi (Sümer, s. 168). Bu tamirat sırasında kuzey ve güney surları arasında şehri üç kısma ayıran iki duvar yapılmış, surlar takviye edilmişti. Kalenin birçok kısmının Türkçe isimleri bu dönemin hâtırasını bugüne ulaştırır. Bunlar arasında Bayat Kapısı, Orta Kapı, Türkmen Kapısı, Çarçi Kapısı, Kırklar Kabristanlığı ve Kırklar Kapısı sayılabilir.

Şehir 1647'de gören Evliya Çelebi, burayı Demirkapı adıyla anarak bu ismin eski surlardaki kapılardan birinin demirden yapılmış olup uzun süre ayakta kalması dolayısıyla verildiğini kaydeder. Evliya Çelebi, Şefî Han idaresinde bulunan şehrin surlarını ve kalesini ayrıntılı şekilde anlatarak kale içinde 1200 toprak örtülü ev, güney duvarına bitişik büyük bir saray, bunun yanında minaresi yıkılmış eski bir cami (Cuma Camii), ona ya-

kın Osmanlı üslubunu andıran mimari-siyle bir hamam, ayrıca doğuya açılan Kalyon Kapısı civarında Özdemiroğlu Osman Paşa Camii ile hanları ve dükkânlarının yer aldığını belirtir. Şehrin varoş kısmında ise 1000 ev, birçok cami, han, hamam ve çarşıların bulunduğunu yazan Evliya Çelebi, ahalinin Sünnî-Şafî mezhebine mensup olduğunu, Çin'den, Orta Asya'dan, Rusya'dan birçok tüccarın ticaret için buraya geldiğini ve gümrük vergisinin önemli nisbetlere ulaştığını da ifade eder (*Seyahatnâme*, II, 306-312).

Derbend daha sonra Hazar kıyılarında faaliyet gösteren Ruslar'ın idaresi altına girdi. İran'ın içinde bulunduğu karışıklıktan istifade eden Rus Çarı I. Petro, 1722 Ağustosunda burayı işgal etti. 12 Eylül 1723'te Petersburg'da imzalanan antlaşma ile Derbend, Bakü ve Hazar denizinin güney kıyılarının büyük bölümü Rusya'ya bırakıldı. Fakat Osmanlılar'ın ve Kırım Hanlığı'nın Dağıstan'daki faaliyetlerinin yanı sıra İran'da merkezî idarenin güçlenmesi, iç karışıklıklar içindeki Rusya'yı 1735 Gence Antlaşması'nı imzalamaya zorladı. Antlaşma ile Derbend, Bakü ve Hazar kıyısındaki diğer bölgeler yeniden İran'a verildi. İran'da Afşar hânedanının kurucusu Nâdir Şah 1147 (1734-35) ve 1154-1155'te (1741-1742) Kafkasya'da hâkimiyet kurabilmek için Derbend ve Dağıstan'ın diğer bölgelerine seferler yaptı. Nâdir Şah Derbend'i ele geçirdikten sonra burayı eskisi gibi önemli bir liman haline getirmek için sahildeki boş mahallelerin iskânına çalıştıysa da başarılı olamadı. Onun 1747'de öldürülmesinden sonra Derbend'de müstakil bir hanlık kuruldu. Şehir 1759 sonbaharında Kuba Hanı Feth Ali Han'ın idaresi altına girdi. 1796'ya kadar Kuba hanlarının hâkimiyetinde kaldıktan sonra Gürcistan hâkimlerinden II. Irakli'nin Kaçarlı Ağa Muhammed Şah'ın saldırısına karşı Rusya'dan yardım istemesi üzerine, 1796 yılı baharında General V. Zubov'un idaresindeki Rus kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Denizden ve karadan yapılan bir haftalık kuşatma sonunda 10 Mayıs'ta ele geçirildi. II. Katerina'nın ölümü üzerine burayı boşaltan Ruslar 1806'da yeniden şehri işgal ettiler. Kuba Hanı Şeyh Ali Han'ın ve diğer hanlıkların mühimmat ve sayı bakımından üstün Ruslar karşısında, Osmanlılar'ın ve İran'ın yardım ve teşviklerine rağmen burayı alma çabaları bir sonuç vermedi. 1813'te imzalanan Gülistan ve 1828'deki Türkmen-

çay antlaşmaları Derbend ve çevresindeki Rus idaresini onayladı.

Rus idaresi altında Derbend'de XIX. yüzyılın ortalarına doğru kök boyası ve ticaretinde önemli bir gelişme sağlandıysa da asrın sonlarında sosyal ve iktisadî hayatta gerileme devri başladı. Ancak 1900 yılı başlarında demiryolu inşası ile Güney Rusya ve Mâverâ-yi Kafkas'la birleştirilmesi, şehir ve bölge iktisadiyatında yeni bir canlanmaya yol açtı. Rusya'da 1917 Bolşevik ihtilâli'nden sonra Derbend ve Dağıstan'da kurulan millî ve İslâmî teşkilâtlar (Câmiatü'l-İslâmiyye ve diğerleri) bağımsız bir devlet kurma çabası gösterdiler. Fakat 1918 ve 1920'de iç çatışmalar bolşeviklerin zaferiyle sonuçlandı ve 1920 baharında şehir bolşevikler tarafından işgal edildi. 1921'de Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne dahil Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti içinde aynı adlı ilçenin (rayon) merkezi haline geldi.

Ortaçağ'larda oldukça gelişmiş ve kalabalık bir nüfusa sahip olan ve giderek önemini kaybeden Derbend, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden artan bir yerleşmeye sahne oldu. 1796'da 10.000 dolayındaki nüfusu 1897'de 14.600, 1914'te 20.000, 1926'da 23.000, 1959'da 47.300, 1971'de 59.000 oldu. 1982'de 75.000'e yükselen nüfus 1992'de 84.000 dolayına ulaştı.

Birçok defa el değiştiren Derbend'de halkın daha Ortaçağ'larda Arap hâkimiyeti sırasında Türkçe konuştuğu bilinmektedir. İstahri'ye göre IX ve X. yüzyıllarda şehir halkı Hazar Türkçesi ve diğer bazı lehçeleri konuşuyordu. XIX. yüzyılın ortalarında Derbend'e gelen I. N. Berezin, Türk lehçelerinden birinin (Âzerî Türkçesi) şehirde hâkim olduğunu yazar. Burada daha eski asırlarda özel bir Pars lehçesini konuşan yahudilerin de bulunduğu bilinmektedir. Bugün şehir halkının çoğunluğu Lezgice ve ona yakın dilleri konuşmaktadır. 1920'den sonra Rusça da oldukça yayılmıştır.

Günümüzde Dağıstan'ın gelişmiş şehirlerinden biri olan Derbend, önemli bir demiryolu istasyonu ve limandır. Şehirde teknik ve tıp okulları, iplik, mensucat, konserve ve şarap fabrikaları bulunmaktadır. Güney bölgesi ise gelişmiş bir bağcılık ve bahçecilik alanıdır.

Derbend, Kafkasya'da İslâm öncesi ve sonrası döneme ait birçok tarihî eserini bulunduğu nâdir şehirlerden biridir. Özellikle Calgan dağının yamaçlarında bulunan kale (iç hisar) ve onun kuzey ve gü-

ney yanlarından Hazar'a kadar uzanan birbirine paralel iki sur en eski tarihî kalıntılardır. Kale surlarının eni 2-4, yüksekliği 13-20 metredir. Kuzey surları, güney surunun biri 800 m., diğeri 400 m. uzunluğundaki iki kısmı, sekiz kapısı, otuz kule (burç), mazgallar bugün hâlâ ayaktadır. 115'te (733) yapılmış Derbend Cuma Camii de bugüne kadar ulaşmıştır; medrese ise 879'da (1474-75) yapılmıştır. Ortaçağ'larda inşa edilen han, hamam, su kemeri ve kilise kalıntıları da dikkat çeken diğer tarihî eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866, s. 194-196, 207-209; Ya'kûbî, *Târîh*, Nefcef 1358/1939, s. 146; İstahrî, *el-Mesâlik* (Abdülâl), s. 113; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 376; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd* (nşr. F. Wüstenfeld), Göttingen 1848, s. 340-342; Reşîdüddin, *Cami'ü't-tevârîh* (nşr. A. A. Alizâde), Bakü 1957, III, 147; Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 334^b-340^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 306-312; Münecimbâşî, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 172-177; Münüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-tevârîh* (nşr. Jean Aubin), Tahran 1336 hş., s. 72-73, 74, 79, 99, 168, 334, 363, 366; Adam Olearii, *Aussführliche Beschreibung der Kundbaren Reyse Nach Muscow und Persien...*, Schlesswig, Gedruckt in der Fürstl. Druckerey, durc Johan Holwein 1663, s. 719-723; Samuel Gottlieb Gmelin, *Reise durc Russland zur untersuchung der drey natur Reiche, Dritter Theil. Reise durch nordliche Persien, in den Jahren 1770, 1771 bis im april 1772*, St. Petersburg 1774, s. 10-31, 38-41; I. N. Berezin, *Puteşestvie po Dagestanu i Zakavkaziyu*, Kazan 1850, Çast' II, s. 3-57; Alkadarî Hasan Efendi, *Âsâr-i Dagestan*, Bakü 1320/1902; E. İ. Kozubskiy, *İstoriya Goroda Derbenta*, Temir-ğan-Şura 1906, s. 468; E. A. Pahomov, *Peşleviyskie Napisi Derbenda*, Bakü 1929; a.mlf., *O Der bendskom Knayestve XII-XIII v.v.*; N. B. Baklanov, *Arhitekturniye Pamjatniki Dagestana*, Vipusk I, Leningrad 1935; V. N. Leviatov, *Očerki polstorii Azerbaydjana v XVIII, Veke*, Bakü 1948, s. 176-180, 188-189; V. Minorov, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge 1958; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, 1578-1590*, İstanbul 1962, bk. İndeks; Gasi Abdullaev, *Azerbaydjan v XVII v. i Vzaimootnoşeniya s Rossiei*, Bakü 1965, s. 78-80, 134-144, 196-205; Abbas Kulî Ağa Bâkîhanov, *Gülüstan-ı İrem* (nşr. Abdülkerim Alizâde — Muhammed Aka Sultan — Muhammed Azerli), Bakü 1971; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 168; M. Fahrettin Kırzoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, bk. İndeks; A. A. Akopyan, *Albaniya-Alvank v Greko-Latinskii i Drevnearmiyanskii İstoçnikahı*, Erevan 1987, s. 88, 121-122, 129, 131-132, 186, 212, 259, 273; W. Barthold, "Derbend", *IA*, III, 532-539; D. M. Dunlop, "Bâb al-Abwâb", *EI*² (İng.), I, 835-836; H. Carrère d'Encausse, "Derbend", *a.e.*, II, 206.

ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

DERBİZÜBEYDE

(دربزبیده)

Kûfe ile Mekke arasında
tarihî kervan yolu.

İlk dönem Abbâsî halifeleri, özellikle Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (750-754), Muhammed el-Mehdî (775-785) ve Hârûnürreşîd (786-809) yolcularla hacıların faydalanmaları için yol hizmetlerine itina göstererek Kûfe-Mekke güzergâhında dinlenme yerleri yaptırıp buralara su temin ettiriler; yol boyunca kuyular açıldı, sarnıçlar yapıldı, işaret taşları dikildi, yangın gözetlerle ve haberleşme kuleleri inşa edildi. Şam'dan sonra Bağdat'ın Abbâsîler'in başşehri olarak ortaya çıkması (766) üzerine bu yeni hilâfet merkeziyle Mekke arasında ticarî, siyasî ve dinî ihtiyaçların zorladığı bir bağlantının kurulması mecburiyet haline geldi ve Mekke-Kûfe yolu kuzeye doğru uzatılıp Bağdat'a bağlandı. Bu yolu kullanarak birçok defa hacca giden Halife Hârûnürreşîd ile karısı Zübeyde Hanım yollardaki hizmetleri geliştirmek istediler; özellikle Zübeyde Hanım çok gayret sarfetti, sarnıçlar, kuyular, dinlenme ve konaklama yerleri yaptırdı. Onun hacılar ve ticaret kervanları için yaptığı bu hizmetler sebebiyle bu yol halk arasında Derbizübeyde adıyla meşhur oldu, ayrıca üzerindeki bazı yerlere de Zübeydiye denildi.

Derbizübeyde Irak'ta Kûfe'den başlayıp 190 km. sonra Necid bölgesinde Asâmin vadisinden Suudi Arabistan'a girer ve bazı eski kervan yollarını takip ederek Hicaz'a vardıkdan sonra Vâdiyân, Vâdisirhan, Nefûd, Vâdibâtin, Vâdirum üzerinden ve Hicaz dağlarının eteklerinden Mekke'ye ulaşır. Kûfe ile Mekke'yi birbirine bağlayan Derbizübeyde üzerinde on üçü Irak, seksen altısı Suudi Arabistan toprakları içinde kalan doksan dokuz konaklama merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler arasındaki uzaklıklar arazinin topografik durumuna göre değişir. Derbizübeyde üzerindeki tarih ve arkeoloji bakımından en çok dikkat çeken konaklama merkezi, Medîne-i Münevver'e'nin yaklaşık 200 km. doğusunda bulunan Rebeze'dir. Buradaki sarnıçlarla kuyular ve binalar ilk dönem İslâm mimarisî açısından büyük önem taşımaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda ilk döneme ait çanak çömlek, sikkeler, çeşitli metal ve cam eşya, mücevherat, işleme-

li ağaç ve fildişi parçalar ve kitâbeler bulunmuş, bunlar Riyad'da Kral Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Müzecilik Bölümü'ne bağlı müzede muhafaza altına alınmıştır. Yapılan ilmî tesbitler sonunda Derbizübeyde'nin su çıkması ihtimali büyük olan sığ toprakları takip ettiği görülmüştür. Bütün yol boyunca doksan kadar su sarnıcına rastlamak mümkündür; değişik hacim ve özellikte olan bu sarnıçların en büyüğü 50 m. çapındadır. Bugün kullanılmayan dinlenme merkezlerinde önceki dönemlere ait çeşitli kalıntılarla temeller görülür ve yapıların, özellikle sarnıçların hacminden bir dinlenme merkezinin büyüklüğünü ve önem derecesini anlamak mümkün olmaktadır. Bu merkezlerde, en eskileri Vâdisâmiye ile Keşne'de bulunan 40 (660-61) ve 56 (675-76) tarihli bazı kûfî kitâbelere de rastlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Harbî, *el-Menâsik ve emâkin turâki'l-hâc ve me'âlimi'l-Cezire* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad-Beyrut 1969, s. 300, 312, 318, 343, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1894, s. 205-206, 245; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 70; A. Musil, *The Northern Negd*, New York 1928, s. 230-231; a.mlf., *Northern Hegaz*, New York 1926, s. 190, 191, 192; Sa'd Abdülâzîz er-Râşid, *Darb Zubaydah: The Pilgrim Road from Kufa to Mecca*, Riyad 1980; a.mlf., *Al-Rabadhan: A portrait of Early Islamic Civilization Arabia*, Riyad 1986; James Knudstad, "The Darb Zubayda Project: 1396/1976, Preliminary Report on the First Phase", *Atlat*, I, Riyad 1397/1977, s. 41-68; Ahmad Husain Sharafaddin, "Some Islamic Inscriptions Discovered on the Darb Zubayda", *a.e.*, s. 69-70; Khalid al-Dayel — Salah al-Helwa, "Preliminary Report on the Second Phase of the Darb Zubayda Reconnaissance 1397/1977", *a.e.*, II (1398/1978), s. 51-64.

SA'D ABDÜLAZİZ ER-RÂŞİD

DERCİNİ

(الدرجینی)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd
b. Süleymân et-Temicârî ed-Dercînî
(ö. 670/1271-72 [?])

İbâzî fakihî, şair ve tarihçi.

600 (1204) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Libya'nın Cebelinefüse bölgesindeki Temicâr'dan Cerîd civarındaki Kenûme'ye göç etmiş, İbâziye mezhebine mensup münevver bir Berberî ailesindendir. Sudan'la Kuzey Afrika arasında ticaret yaparak hayatını kazanan büyük dedesi Ali b. İhlâf'ın, 575 (1179-80) yılında, Sudan'ın batısında bu-